

Historija muslimanskog školstva u Bosni i Hercegovini u peiodu 1457-1952. godine u radovima prof. dr. Jusufa Mulića

Profesor doktor Jusuf Mulić, profesor emeritus i rektor sarajevskog Univerziteta u miru, iako po svom redovnom obrazovanju nije historičar, našu je historiografiju obogatio vrijednim historijskim knjigama. U periodu od 15 godina (2000–2015) objavio je 22 knjige.

Knjige prof. dr. Mulića se odnose na: historiju Konjica i njegove okoline od srednjeg vijeka do Drugog

svjetskog rata,¹ historiju Hercegovine u srednjem vijeku i u periodu osmanske vladavine², historiju papirnog novčarstva u Bosni i Hercegovini,³ na odnos Srbije prema bosanskim muslimanima,⁴ na imena i prezimena⁵ i na historiju muslimanskog školstva u Bosni od samih početaka do prve decenije nakon Drugog svjetskog rata. Njegove su knjige poznate i široj čitalačkoj publici, jer o različitim historijskim temama piše zanimljivo i rječnikom pristupačnim čitaocima i s nižim razinama obrazovanja.

Ovdje će biti riječi samo o objavljenim i dvije neobjavljene monografije

koje se odnose na historiju muslimanskog školstva u Bosni od početka perioda osmanske vladavine do njihovog zatvaranja šezdesetih godina prošlog stoljeća.

Prof. Mulić naglašava da je razvoj muslimanskog školstva omogućio školovanje muslimana Bošnjaka i njihovo uvođenje u javni život. Od prvih svršenih polaznika *Gazi Husrev-begove medrese / Kuršumlije* kada je odlukom tadašnjih vlasti i ova ugledna školska ustanova zatvorena, muslimanske škole završile su brojne generacije učenika, od kojih su mnogi dali značajan doprinos

¹ *Konjic i njegova okolina:*

- *U srednjem vijeku*, 1,
- *U vrijeme osmanske vladavine (1465–1878)* 2, Konjic, 2000.
- *U vrijeme austro-ugarske vladavine (1878–1918)* 3, Konjic, 1990. (sa grupom saradnika),
- *U periodu između dva svjetska rata (1918–1941)* 4, Sarajevo, 2005.
- *Storosjedilački rodovi*, Sarajevo, 2005.
- *Čuprija Haseći Ali-age Kolakovića u Konjicu*, Konjic, 2009.

² *Hercegovina:*

- *Feudalna oblast srednjovjekovne države* Knjiga 1, Sarajevo, 2002.
- *Vojna i upravna jedinica Osmanskog carstva*, Knjiga 2. 1. (XV i XVI stoljeće), Sarajevo, 2004.
- *Vojna i upravna jedinica Osmanskog carstva*, Knjiga 2. 2. (Od početka XVII stoljeća do kraja osmanske vladavine), Sarajevo, 2007.
- *Četiri stoljeća mostarskog muftijstva (1592–1992)*, Mostar, 2008.

Čuprija sultana Sulejmana-bana u Mostaru, poznata kao Stari most, Mostar, 2009.

- ³ *Papirni novac na tlu Bosne i Hercegovine od 1918. godine do danas*, Sarajevo, 2000.
- ⁴ *Velika Srbija, muslimani i Bosna*, Sarajevo, 2006.
- ⁵ *Lična imena i rodovska prezimena muslimana Bošnjaka*, Sarajevo, 2015.

kulturnom razvoju zemlje i društva. Međutim, u našoj historiografiji još nije urađena cjelovita sveobuhvatna monografija o ovoj veoma značajnoj temi, o muslimanskom školstvu i muslimanskim školama u Bosni i Hercegovini od dolaska Osmanlija polovinom 15. stoljeća do njihovog zatvaranja nakon Drugog svjetskog rata. Zbog toga su knjige prof. Mulića o muslimanskom školstvu dragocjene i značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji.⁶ Od 2012. do maja 2015. godine objavio je osam manjih monografija. Četiri objavljene monografije: *Gazi Husrev-begov hanikah (1531-1921)*, *Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (1921-1946)*, *Državne šeriatske škole u Sarajevu (1887-1945)* i *Muslimanske vjerske škole sarajevskih vakifa (1457-1946)*, te peta *Muslimanske državne i vakufske škole u Sarajevu (1864-1926)* koja je u pripremi za objavljivanje, čine tematsku cjelinu o muslimanskom školstvu u Sarajevu. Četiri monografije odnose se na medrese u drugim mjestima Bosne i Hercegovine: *Behram-begova medresa u Tuzli (1626 - 1939)* i *Niža okružna medresa u Tuzli (1939-1949)*, *Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku (1705-1939)* i *Niža okružna medresa u Travniku (1939-1946)*, *Sultan Ahmedova medresa u Zenici (1720-1946.)* i *Medrese u Gračanici (1745-1946)*. Ovome treba dodati i radove o medresama u Bosanskom Brodu⁷ i Brčkom.⁸

Sve su monografije napisane po istom obrascu, jer prof. Mulić historijskim spomenicima, kako on naziva arhivske dokumente, pušta da govore dok se naši historičari, kad pišu o prosvjeti i školstvu, uglavnom zanimaju velikim temama, kao što

su politika i odnos državne uprave prema građanima, vjerskim zajednicama i pripadajućim školama u okviru pojedinih zajednica.

Prof. Mulić se nije doticao općih tema. Samo kad bi bilo neophodno, spomenuo bi političke prilike u kojima su škole djelovale. On prati njihov rad i organizaciju nastave. Za svaku školu navedeni su podaci o njenom osnivanju, djelovanju i zatvaranju, odnosno prestanku rada, o nastavnim planovima i nastavnim predmetima, predavačima, učenicima i vannastavnim aktivnostima. Podatke iz dostupne historijske literature i arhivske građe je izlagao jasno, a pisani tekst je često dopunjen foto-snimcima škola, profesora i učenika i faksimilima pisanih spomenika.

A) muslimansko školstvo u Sarajevu

Gazi Husrev-begov hanikah (1531 - 1921)

Ovo je najstarija škola otvorena u Bosni koju je kao dervišku tekiju halvetijskog reda otvorio Gazi Husrev-beg 1531. godine. U Hanikahu je obavljan zikr, održavana mukabala, a sufijama su držana predavanja iz tesawwufa (misticizma). U 1779. godini *Hanikah* je preobražen u medresu, prestao s radom 1921. godine nakon 390 godina opstojnosti i kao Gazi Husrev-begova hanikah medresa ujedinjen s Gazi Husrev-begovom medresom (1537.) u novu medresu pod nazivom *Ujedinjene Gazi Husrev-begove medrese*. U pogovoru Monografije *Riječ autora* navedeni su razlozi koji su motivirali dr. Mulića da napiše i objavi monografiju o

390 godina opstojnosti *Hanikaha*: *Gazi Husrev-begov Hanikah je radio u izvornom značenju u periodu 1531-1799., a kao medresa u periodu 1799-1921. godine, ali je trajno bio ustanova neovisna od Gazi Husrev-begove medrese: imao je vlastitu zgradu, njime su upravljali šejhovi, odnosno šejhovi muderrisi (halvetijskog, kaderijskog i nakšibendijskog derviškog reda), a pri samom kraju opstojnosti i vlastiti pečat, koji je glasio na Hanikah medresa u Sarajevu (...) Mislim da su ova pojašnjenja o Hanikahu dovoljna da mu se prizna pravo na njegov neovisan položaj, a to znači i pravo na vlastitu monografiju.*

Pred muderisima dviju Gazi Husrev-begovih medresa idžazet su stekli najpoznatiji predstavnici bosanske uleme onoga vremena: jedini šejhulislam Osmanskog carstva rodom iz Bosne (Rogatica) Hadži Muhammed Rešad ef. Hadžiabdić, prvi reisul-ulema Bosne i Hercegovine Hadži hafiz Mustafa Hilmi Hadžiomerović Omić, direktor i prvi muderris Sultan Ahmedove medrese u Zenici, pisac još uvijek korištenog udžbenika iz *Fikha* (šerijatskog prava) Muhammed Seid ef. Serdarević i dr.

Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (1921-1945)

Ovom monografijom popunjena je praznina o ovoj medresi u periodu između dva svjetska rata, a napose o neuspjelom pokušaju njenog podizanja na razinu više škole (*Alije*). Od posebnog značaja je historijat ženske medrese od njenog otvaranja početkom 1933/1934. godine pod nazivom *Islamska vjerska ženska škola*, preimenovana početkom 1938/1939. školske godine u *Žensku medresu u Sarajevu* do njenog

⁶ Žalosno je da ovakvo obimno i za našu historiju veoma značajno djelo nije izdano kao jedna knjiga (u jedan ili dva toma), jer je prof. nekoliko godina istraživao i pripremao građu u želji da napiše opširnu monografiju. Prikupio je obimnu arhivsku građu kao i podatke objavljene u dostupnoj literaturi i pripremio preko 1000 strana teksta za monografiju o muslimanskom školstvu

u Bosni i Hercegovini od osmanskog perioda do kraja prve decenije nakon Drugog svjetskog rata kad su odlukama komunističke vlasti nasilno zatvorene sve vjerske škole. Međutim, kako nigdje nije naišao na financijsku podršku, odlučio je da u vlastitom izdanju i o svom trošku objavljuje monografije o pojedinih školama i od juna 2012. do maja 2015. godine objavio je osam manjih

monografija o muslimanskim školama u Bosni. Mostarsko muftijstvo će biti izdavač knjige o muslimanskim školama u Mostaru među kojima je najznačajnija bila Karadžo-begova medresa.

⁷ Šehdaduđa medresa u Bosanskom Brodu.

⁸ Čačak medresa u Brčkom, *Novi Muslim* 14, 2004., 54: 126-133.

priključenja početkom 1941/1942. školske godine *Gazi Husrev-begovoj medresi* i zatvaranja krajem 1948/1949. školske godine. Zadatak medrese bio je da muslimanskim djevojkama pruži priliku za stjecanje više vjerske naobrazbe i jačeg vjerskog odgoja uz potrebnu svjetovnu naobrazbu kako bi mogle djelovati odgojno u porodici i društvu, naročito ženskom. Ovaj dio monografije obogaćen je brojnim faksimilima pisanih spomenika i po prvi put fotosnimcima jedinog njenog upravitelja Munib ef. Cerića, predsjednika Ispitnog povjerenstva sa svršenicama medrese 1943. godine, njene nastavnice Fatime Fočak, te učenica Halime Krajinić, Rabije Mušić i Safije Solak.

Muslimanske vjerske škole sarajevskih vakifa (1457-1952)

U monografiji se dati podaci o 94 sibjan mekteba, 11 muallimhana i 12 medresa. To su škole koje su osnivali sarajevski vakifi, manjim dijelom i vakife, a za njihovo održavanje osnivali su zasebne vakufe ili su u već određenom vakufu pridodavali troškove za sibjan mektebe. Za svaku pojedinu školu dati su podaci o osnivaču (onoliko podataka koliko je bilo moguće iznaći u dostupnim arhivskim izvorima, odnosno literaturi), o vrijednosti uvakuffjene imovine i prihodima vakufa, dati su faksimili vakufnama, ako su sačuvane, o imenima muallima koji su u njima predavali i koliko su plaću primali za svoj trud, koliko je učenika/učenica pohađalo pojedine škole, gdje su škole otvarane, u kakvom su stanju bile (često su priložene i fotografije zgrada u kojima su djelovale pojedine škole), odnosno, opisi same građevine.

O broju medresa koje su otvorene u šehar Sarajevu u vrijeme osmanske vladavine u literaturi je prisutno potpuno nesuglasje pa se njihov broj kreće od sedam do 14. Koristeći se brojnim pisanim spomenicima i navodima u literaturi prof. Mulić je sastavio popis od 15 medresa otvorenih u šehar Sarajevu u periodu osmanske vladavine: devet do pogroma princa

Eugena Savojskog 1679. godine i šest od 1715. do 1870. godine, a opisano ih je 13, jer za dvije, za sada, u izvorima nisu pronađeni pisani podaci:

Seldžukija / Kuršumlija, Kemalija, Ulam-pašina, Uzun Mustafina, Bešaretova, Hadži Mustafina, Hadži Hasanova, At mejdan, Drvenija, Bentbaša / Inadija / Nova Hanikah medresa, Careva i Merhemica medresa.

U periodu osmanske vladavine u Sarajevu je otvoreno 11 muallimhana (učiteljskih kuća) i 101 sibjan mekteb, te tri sibjan mekteba u periodu austrougarske vladavine.

Državne šerijske škole u Sarajevu (1887-1946)

Monografija je prva cjelovita studija o šerijskim školama koje je država otvarala i izdržavala iz sredstava državnog erara. U njoj su obrađene tri škole: *Sudačka šerijska škola (1887-1937)*, *Šerijska gimnazija (1918-1945)* i *Viša islamsko-teološka škola (1935-1945)*. O značaju ovih škola autor je u predgovoru, između ostalog, naveo:

U Sarajevu su otvorene tri državne šerijske škole, od kojih Šerijska sudačka škola na razini srednje škole 1887. godine, Šerijska gimnazija s nižim i višim stupnjem 1918. i Viša islamska šerijsko-teološka škola na razini fakulteta, neslužbeno 1935. i službeno 1937. godine. Šerijska sudačka škola prestala je s radom 1937., a Šerijska gimnazija i Viša islamska šerijsko-teološka škola nasilnim zatvaranjem 1945. godine. Sve tri škole odigrale su značajnu ulogu u obrazovanju bošnjačkih intelektualaca. Ovdje posebno ističem Višu islamsku šerijsko-teološku školu koja je, nakon gašenja Visokog duhovnog (filozofskog) učilišta Crkve bosanske u selu Gornja Bijela (Konjic) sredinom XV stoljeća bila druga visoka škola na tlu Bosne i Hercegovine. Brojni su svršenci Šerijske sudačke škole i abiturijanti višeg tečajnog ispita (ispita zrelosti) Šerijske gimnazije završili visokoškolsko obrazovanje na univerzitetima u tadašnjoj zajedničkoj državi i na Univerzitetu Al-Azhar u Kairu, a jedan broj je stekao i doktorat nauka. Na Višoj islamskoj šerijsko-teološkoj školi

bilo je 38 diplomanata, od kojih je nekolicina stekla doktorate. O njima su u Monografiji napisane kraće životopisne natuknice. Iz triju državnih šerijskih škola proizašao je svijet bošnjačkih intelektualaca, polazna ćelija nastavnika na fakultetima Univerziteta u Sarajevu i saradnika brojnih naučnih ustanova u Bosni i Hercegovini. Velika većina više nije među živima, ali su njihova imena u Monografiji zabilježena da generacije Bošnjaka i građana Bosne trajno podsjećaju na doprinos koji su dali kulturnom, obrazovnom i općem razvoju Bosne i Hercegovine. Moramo im biti vječno zahvalni, a ja im posvećujem ovu Monografiju.

Muslimanske državne i vakufske škole u Sarajevu (1864-1946)

Kao što je to već navedeno u tematskoj cjelini, odnosno, tekstu koji govori o muslimanskim školama u Sarajevu, ostala je još ova monografija koja će biti objavljena ove godine. U njoj je autor obradio sve muslimanske škole koje je otvorila Vilajetske vlada Bosanskog vilajeta u periodu 1864-1873. godine, zatim neke od njih koje je obnovila Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu ili je otvorila nove u periodu 1879-1918. godine, nastavak rada nekih škola u tom periodu ili u periodu između dva svjetska rata koje je otvorila Vakufska direkcija.

B) Medrese u Tuzli, Travniku, Zenici, Gračanicima i Mostaru

Polazeći sa stanovišta da škola nije samo mjesto gdje se stiče znanje, nego je i izrazito odgojna ustanova u kojoj se odgaja cjelovita ličnost, kako vjerski tako i svjetski (svjetovno), Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini je svoju pažnju stalno usmjeravala na polaznike medresa te pazila na njihov vjerski odgoj u duhu islama, ali i na ukupan rad medresa u zemlji. Gazi-Husrev-begove medrese u Sarajevu su, svakako, bile najznačajnije, ali iz monografija o *Behram-begovoj medresi* i *Nižoj okružnoj medresi* u Tuzli, *Elči Ibrahim pašinoj medresi* i *Nižoj okružnoj medresi* u Travniku,

Sultan Ahmedovoj medresi u Zenici te medresama u Gračanici vidimo da su i medrese u drugim gradovima pažljivo nadzirane od strane predstavnika Islamske zajednice. Za sve ove medrese su, po obimu skromnih monografijama, navedeni podaci o osnivanju i sredstvima za njihovo izdržavanje (vakufname i drugi izvori), o njihovim zgradama, nastavnicima, o njihovom radu, učenicima, trajanju i zatvaranju. Svaka od ovih monografija obogaćena je i faksimilima brojnih pisanih spomenika, artefakata, fotografijama predavača, kao i učeničkim idžazetnamama i svjedočanstvima (šehadetnamama). Glavni zadatak Gazi Husrev-begovih medresa, kako muške, tako i ženske bio je da podižu muslimane u vjerskom, kulturnom, socijalnom i ekonomskom pogledu. GHB medrese su u međuratnom periodu odigrale značajnu prosvjetnu i obrazovnu ulogu u Sarajevu, ali i šire.

Behram-begova medresa u Tuzli (1626-1939) i Niža okružna medresa u Tuzli (1939-1949)

Behram-begovoj medresi (1626-1939) i Nižoj okružnoj medresi (1939-1949) u Tuzli pripada istaknuto mjesto među medresama u Bosni i Hercegovini. Za to treba zahvaliti njenim prvim muderrisima i upraviteljima, velikim alimima, kura hafizu Šahbaz ef. Husiću, hadži Muhamedu

ef. Čokiću, hfz. dr. Salihu ef. Sivčeviću i hfz. Muhamed ef. Smajloviću. Prof. Mulić ne odobrava što je Uredbom o nižim medresama Ulema medžlisa u Sarajevu iz 1939. godine u jednom kraćem periodu (1939-1949) godine medresi izmijenila naziv u bezlični *Niža okružna medresa u Tuzli* i što je svođenjem na četverorazrednu postavljena u svome usponu.

Elči Ibrahim-pašina medresa u Travniku (1705-1938) i Niža okružna medresa u Travniku (1939-1946)

U *Elči Ibrahim-pašinoj medresi (1705-1938)* i njenoj sljednici *Nižoj okružnoj medresi (1938-1946)* u periodu od 1821. do 1925. godine, duljeg od jednog stoljeća, prvi muderrisi i upravitelji medrese bili su pripadnici travničke loze nevesinjskog roda *Korkut* i njeni nastavnici do prestanka rada 1946. godine. Posebnu zanimljivost predstavlja činjenica da su svršeni medrese postajali njeni nastavnici (kurra hafiz Salih ef. Begović, Nezir ef. Elkazović i Siradž ef. Korkut). Medresa je odigrala značajnu ulogu u nižem srednjem vjerskom obrazovanju muslimanskih mladića. Većina ih je školovanje nastavljala u Istanbulu i, po povratku u zemlju, postajali muderrisi domaćih medresa ili visoki vjerski službenici

Sultan Ahmedova medresa u Zenici (1720-1946)

Ova je medresa osobena iz dva razloga, *prvog*, što su u njoj od otvaranja do zatvaranja prvi muderrisi i upravitelji bili pripadnici roda *Sedarević* i, *drugog*, što počev od 1933/1934. školske godine primala i djevojčice te postala mješovita po čemu je bila prva takva medresa ne samo u Osmanskom Carstvu u Bosni nego i u čitavom muslimanskom svijetu.

Medrese u Gračanici (1745-1946)

Pretposljednja je monografija o medresama u gradovima Bosne i Hercegovine. U njoj su obrađene tri medrese, a tekst je popraćen izvornim vakufnamama i brojnim drugim artefaktima.

Muslimanske škole u Mostaru (1542-1946)

Posljednju monografiju o muslimanskom školstvu u Bosni i Hercegovini prof. Mulić je napisao povodom obilježavanja stotinu godina od rođenja uglednog historičara kulturne baštine muslimana u Hercegovini Hivzije Hasandedića i posvetio je svome prijatelju. U njoj su obrađene sve muslimanske škole, a tekst je popraćen do danas neobjavljenim izvornim vakufnamama mostarskih vakifa i idžazetnamama koje su svojim učenicima izdavali njihovu profesori.

Mina Kujović